

HVA ER TEOLOGI?

Teologi mellom kirke og akademi: En historisk gjennomgang

Rektor og professor, dr. theol. Vidar L. Haanes

Resumé: Teologiens historie fra oldkirken til vår egen tid har vært preget av en viss spenning mellom den vitenskapelig-teoretiske (skolastiske) og den praktisk-kirkelige (monastiske), ofte uttrykt som spenningen mellom kirken og akademiet, teologien og den allmenne vitenskapskultur. Denne artikkelen gir en historisk gjennomgang av denne problematikken fra middelalderen til nytiden. Dagens debatt om teologiens kirkelige funksjon og forankring går tilbake til kløften mellom monastisk og skolastisk teologi på 1100-tallet, videreføres i teologiens utvikling på 1500-tallet og frem til Schleiermacher-resepsjonen i tysk og skandinavisk teologi i nytiden.

I denne artikkelen skal jeg se på ulike oppfatninger av teologi, med spesielt fokus på forholdet mellom kirken og akademiet, teologien og den allmenne vitenskapskultur. Mye av den aktuelle debatt om teologien ved de teologiske læresteder handler om ulike forventninger til teologi, forventninger som går tilbake til middelalderen. Vi vil kunne ha nytte av en gjennomtenkning av hva man gjennom kirkens historie har ment om teologi og teologiens funksjon. Jeg vil i det følgende også fokusere på teologiens rolle i presteutdanningen. Som et utgangspunkt vil jeg sitere Edward Farleys klassiske distinksjon fra boken *Theologia: The Fragmentation and Unity of Theological Education*:

- a. First, theology is a term for an actual, individual cognition of God and things related to God. A cognition, which in most treatments attends faith and has eternal happiness as its final goal: a habitus of the human soul.

b. Second, theology is a term for a discipline, a self-conscious scholarly enterprise of understanding: a discipline (Farley 1983, 31).

Ifølge Farley er teologi (b) en benevnelse for en akademisk disiplin, et vitenskapelig arbeid for å oppnå en bestemt form for kunnskap. Dette har særlig vært forståelsen av ordet siden 1200-tallet, og i enda større grad etter opplysningstiden, der i tillegg teologien ble oppdelt i en rekke disipliner. Men i utgangspunktet var teologi først og fremst (a) det målrettede arbeid for å oppnå kunnskap om og kjennskap til Gud, et både kognitivt og meditativt arbeid knyttet til tro og som har evighetsperspektiver. Teologi i denne forstand ble forstått som en *habitus* ved menneskesjelen, med utgangspunkt i Aristoteles, som forstår *habitus* som en ting eller persons essensielle natur som manifesterer seg gjennom handling. Farley's inndeling i de to typer teologi innebærer en sterk forenkling, men har likevel sine pedagogiske fortrinn. Vi skal i det følgende gå mer inn i utviklingen av teologibegreps historie, fra middelalderen og over humanismen, reformasjonen og frem til nytiden.

1. Middelalderen

Hva har Aten med Jerusalem å gjøre? spurte Tertullian; hva har akademiet med kirken og heretikerne med de kristne å gjøre? Akademiet ble forbundet med hedenskap og avgudsdyrkelse.

Først i folkevandringstiden da det antikke skolevesen brøt sammen, finner vi ansatser til en kristen skole. Unntaket er kateketskolen i Alexandria på 200-tallet, men den ble et enkeltstående tilfelle. Munken Antonius hevdet på 300-tallet at den som har en sunn forstand ikke trenger vitenskap, det vil si den kunnskap som ble formidlet av hedenske skoler (Sandnes 2009). Kirkefedrene stod i spenningen mellom den antikke retorikkens regler og den kristelige dårskap. Antikkens skoler fastholdt at det var nødvendig at subtile tanker måtte fremføres i en subtil form (*sapientia et eloquentia*). Skulle da apologetene ofre sin egen tillærte stil og retorikk, for å fremføre evangeliets ord i den form det var skrevet, av simple fiskere og tømmermenn? Det er først Augustin som prinsipielt begrunner teologiens tilknytning til den antikke dannelsesform, ser verdien i denne og ønsker å løsrive den fra hedenskapet for å bruke den i evangeliets tjeneste. I skriftet *De Doctrina Christiana* stiller han opp et ideal for en akademisk dannelsesform med kristelig fortegn, et ideal som med jevne mellomrom er blitt hentet frem i Vestkirkens historie.

1.1 Fra monastisk til skolastisk teologi

Fra 500-tallet blir mange klostre sentre for lærdom. Den teologi man drev i klostrene, den *monastiske teologi*, var en skriftteologi. Man arbeidet med grammatikk og retorikk, først og fremst for å forstå Bibelen og kirkefedrene (*sacra pagina*). Denne måten å arbeide teologisk på hadde røtter i den jødiske lærdommen, med tolkning av Skriften i synagogeskolene. Den monastiske teologi var en litterær, men *erfaringspreget* teologi. I klosteret var teologi og bønn to sider av samme sak.

1100-tallet var preget av befolkningsvekst og urbanisering. Man fikk en større differensiering i yrker, og en spirende gruppe intellektuelle. Ved de nye katedral-skolene utvikles den *skolastiske teologi*, sterkt påvirket av Aristoteles' logikk. Selv om man bygde videre på kirkefedrenes kristologi, så skjedde en avgjørende nyorientering i vestlig teologi på denne tiden. Man finner da heretter to forskjellige retninger eller modeller for teologisk tenkning: (1) den tradisjonelle augustinske, *monastiske* kunnskapsmodellen og (2) den aristoteliske, *skolastiske* vitenskapsmodellen, som gav grunnlag for universitetet (Maloney 1988). Tidlig skolastikk, representert ved Anselm av Canterbury og Peter Abelard, benyttet fortsatt kirkefedrene, særlig Augustin, men tekster av kirkefedrene ble på en annen måte enn tidligere transformert inn i en ny epistemologi. Dette paradigmeskiftet er en forutsetning for renessanse-humanismen og de endringer som fulgte på 1400-tallet. Den antikke epistemologi kan illustreres ved et sitat fra Johannes Scotus i det 9. århundret: *Cognitio eorum quae sunt, ea quae sunt est* – kunnskap om det værende er det værende (*Periphyseon* II, 8). Da Anselm skulle føre sitt ontologiske gudsbevis, fant han det selvsagt at væren *in intellectu* er klart atskilt fra væren *in re*. Disse er ikke identiske, men det første brukes av Anselm for å bevise det andre: *Det hvis intet større kan tenkes (in intellectu) – må eksistere (in re) – altså finnes Gud (Proslogion XVII)*.

Når antikkens tenkere oppfattet eller tilegnet seg noe intellektuelt, så mottok eller tilegnet de seg dette *noe* helt konkret, som form. Ordene *percipere* og *concipere* betydde nærmest det å *motta* og å *tilegne seg*. Ordene var ikke bare uttrykk for ting som var utenfor den som talte, men også for det som kunne være inne i den som uttalte ordene, i sjelen. Denne siste forståelse var det som ble endret da man gikk over til å tenke at tingene i seg selv finnes utenfor menneskesjelen, men kan representeres som begreper, meninger eller ideer i sjelen, for så å kunne uttrykkes ved hjelp av ord. I antikken og middelalderen oppfattet man *selvet* kollektivt og ekstensivt, slik at det tok opp i seg det værende. Dette ekstensive *selv* kunne ha en felles bevissthet med andre *selv* gjennom utdanning, forestilling og erfaring, så vel som å tilegne seg den ytre verdens former. Men på 1100-tallet erstattes dette av tanken om det intensive, individuelle *selv*, som vurderer, forener og skaper mening, atskilt dikotomisk fra de ting meningen refererer til (Cranz 2000, XIX-XX). I antikken kunne man med styrke argumentere med *visio* («det våre øyne har sett»). Men etter det nye paradigmet hadde *visio* ikke lenger tilstrekkelig overbevisningskraft, da man i stedet forventet en meningskohrens. Den monastiske teologi aksepterte bilder og mystikk som argumenter i arbeidet for å oppnå forståelse av religionen og kunnskap om Gud, mens skolastikerne søkte klarhet og logisk sammenheng for å kunne si noe sikkert – også i teologiske spørsmål.

En tidlig representant for skolastikken var Peter Abelard (1079-1142), som i 1114 grunnla sin skole i Laon. Abelard betegner teologien som vitenskap, kjentegnet ved søken etter ny kunnskap og kritisk holdning til autoriteter. Han var ikke tilfreds med bare å overta svarene fra tidligere teologiske lærere, men ville

besvare teologiske spørsmål gjennom klare resonnementer som kunne etterprøves og være allment forståelige.

Abelard's novelty was found not only in the scholastic method, but also the fully-fledged inclusion of classical – pagan – philosophers among those who could provide the aforementioned foundation for insight. However, it is noteworthy that Abelard operated within the hegemony of the Christian religion: He fully accepted the principal truth of Christianity, which consequently meant that his inquiries were of a hermeneutical nature, as he sought to expound the meaning of Christian discourse's quintessential notions (Mews 2009, 101).

Bernhard fulgte prinsippene for allegorisk bibeltolkning. Skriften var som det dype vann som man kunne øse av gjennom bønn og meditasjon. Særlig kjent er hans utlegning av Salomos høysang. Det må presiseres at når den monastiske teologi omtales som skriftteologi, bygger denne på en allegorisk skrifttolkning, ikke en historisk, litterær eller biblisistisk skriftforståelse. Bernhard av Clairvaux gikk hardt ut mot Abelard, som ble anklaget for vranglære og dømt ved konsilet i Sens i 1141. Abelard appellerte til Den hellige stol, men Bernhard skrev direkte til medlemmene i kurien og advarte mot å frikjenne Abelard. Det handlet både om ulike teologiske oppfatninger, men også om hva teologi skal være. Man kan da også slå fast at ulike forståelser av teologi gjennom kirkens historie har ført til innbitt maktkamp og forfølgelse av teologiske motstandere.

På tross av kjetterdommen, ble Abelards metode videreført i første halvdel av det 12. århundret gjennom to andre Paris-teologer: Hugo, abbed av St. Victor og Peter Lombardus, lærer og senere biskop i Paris. Hugo fremstår som den første egentlige dogmatiker i middelalderen. Han utvidet teologiens grenser, og ville innlemme studiet av »naturens bok« i teologien. Peter Lombardus' fire bøker med *sentenser* – egentlig forklarende sitater og utvalg av kirkefedrene – ble den mest brukte lærebok i dogmatikk gjennom resten av middelalderen. Selv om man i høymiddelalderen finner mange dyktige teologer, var ikke disse nødvendigvis knyttet til presteutdannelsen. Svært få alminnelige prester hadde anledning til å studere. Ikke en gang pavene var teologer i denne perioden, men stort sett jurister utdannet i Bologna.

1.2 Thomas Aquinas

Fra 1200-tallet blir universitetene de viktigste sentra for vitenskap og teologi, og overtok langt på vei klostrenes plass. Thomas Aquinas var professor i Paris fra 1257. Han skrev en kommentar til Lombardus' sentenser, og to dogmatiske verker: *Summa contra gentiles* og *Summa theologica*. Den første er en bok om alt som er nødvendig å vite i kampen mot de vantro, og er apologetisk anlagt. Den andre handlet om alt som er verd å vite om teologi, og er rettet mot teologistudenter. Thomas tok for seg en rekke teologiske tema og begrunnet disse ved logisk argu-

mentasjon, mens de tidligere skriftteologer gikk gjennom bibelske skrifter fortløpende og forklarte de ulike vers gjennom sitater fra kirkefedrene (glosser). *Sacra pagina*, tradisjons- og skriftoverlevering, utviklet seg slik til *sacra doctrina*, hos Thomas en kognitiv disiplin bygget på aristotelisk logikk. Thomas hevdet at vår erkjennelse ikke hadde sin grunn i medfødte ideer, men i de inntrykk og den påvirkning vi mottar utenfra. Han fulgte Aristoteles' forståelse av vårt intellekt som *tabula rasa* – et ubeskrevet blad (Kreeft 1990, 271-274). Dette i motsetning til Platon, som med sin idelære hevdet at mennesket er indret, gjenopdaget den kunnskap det kjente fra evighet. I likhet med Abelard, la Thomas stor vekt på fornuften, og mente til og med at man kunne erkjenne Gud ved hjelp av fornuften, resonnerer seg frem til Gud med utgangspunkt i den ytre, sansbare virkelighet. Erkjennelsen av sannheten springer ut av kontakten med den ytre sansbare virkelighet, og hviler ikke på den indre opplysning.

2. Renaissance og reformasjon

Humanismens nye metode bestod først og fremst i å drive teologi på grunnlag av bibelsk filologi og gjennom studiet av kirkefedrene. Slagordet var *ad fontes*, tilbake til kildene. Det startet med Lorenzo Valla, men ble fulgt opp av Erasmus og fikk der en mer utviklet form. Både Valla og Erasmus ønsket å reformere samtidens skolastiske teologi og renske den for aristotelisk filosofi, da denne etter deres mening gav grobunn for vranglære (Camporeale 1993). Valla forsøkte for eksempel å utvikle en ny treenighetslære, rensket fra skolastisk filosofi, men uttrykt ved ordinært menneskelig språk, elementære regler for tanken, grammatikk, logikk og common sense (*Repastinatio dialectice et philosophiae*, 1439). Resultatet var ikke spesielt vellykket, og han fikk selv kjetterstempelen. Man ser i ettertid at også Vallas teologi bygde på bestemte filosofiske forutsetninger. Han var for eksempel sterkt preget av Ciceros og Quintilians retorikk.

Martin Luther tilhørte augustiner-ordenen, og som teologiprofessor i Wittenberg opptrådte han fra 1516 offentlig mot den skolastiske vitenskap. Reformasjonen har sitt utgangspunkt i Luthers eksegetiske arbeid, på grunnlag av historisk og filologisk arbeid med Bibelen, muliggjort gjennom de redskap humanismen (Erasmus, Reuchlin m.fl.) hadde bidratt med, som greske og hebraiske tekstutgaver, ordbøker og grammatikker. Det skapte derfor uro da Luther i sitt skrift *An den christlichen Adel deutscher Nation* (1520) angrep universitetet og skolene, hvor »Satan hersket gjennom den forbannede Aristoteles«. Poenget var at han ville fjerne syntesen mellom teologi og aristotelisme, særlig slik det kom til uttrykk i Lombardus' sentenser. Luthers kritikk mot skolastisk teologi ble oppfattet som en støtte til de radikales avvisning av all akademisk virksomhet, av universitetet og presteskaper generelt. Luther ønsket ikke å bli tatt til inntekt for gjendøpernes motstand mot høyere studier, og i 1524 måtte han (i *An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes*) forklare hvorfor man trengte skoler der det ble undervist i latin, gresk, hebraisk og andre fag (Luther Cl 4, 443). Selv om evangeliet er kommet og daglig kommer til oss ved Den Hellige Ånd, skrev Luther, så skjer det

dog med språket som redskap. Ettersom evangeliet formidles gjennom språket, så må vi også holde det fast ved hjelp av språket (Luther Cl 2, 449ff). Melanchthon la stor vekt på betydningen av det vitenskapelige teologistudium for kirkens prester, både for prekenens og for embetets skyld. Melanchthon tok i sin tiltredelsesforelesning i 1518 ved universitetet i Wittenberg til orde for en humanistisk reform av dette universitetet, gjennom fag som gresk, hebraisk, grammatikk, retorikk og dialektikk, og ikke minst kunnskap i historie.

Mange har fremstilt Luther som humanismens motpol, særlig på grunnlag av hans strid med Erasmus eller hans *confutatio* mot Latomus. Men i begge disse skrifter benytter Luther seg av retorikk og dialektikk. I sine bordtaler gjentar Luther stadig: *Dialectica docet, Rhetorica movet*, og han ønsket å se retorikken gjeninnført på tronen som *regina artium*, en forutsetning for en rensset, affektiv teologi (Stolt 2000). Forskjellene mellom reformatoren Luther og humanisten Melanchthon er ikke veldig store i praksis. Luthers tilknytning til humanismen viser seg også i hans tilnærming til moralfilosofi, grammatikk, dialektikk, historie, poesi, musikk og andre humanistiske disipliner. Melanchthon selv mente at Luther representerte kronen på det humanistiske verk, eller som formålet med humanismens nye lærdom.

2.1 Presteskole eller universitet?

Luther og Melanchthon var knyttet til universitetet i Wittenberg, men det var ikke selvsagt at den nye, evangeliske presteutdannelse skulle være akademisk og foregå ved universitetene. Presteutdannelsen i Danmark hadde tidligere foregått ved presteskolene i Viborg, Haderslev og Malmø (*Malmøbogen* 1530/1979; Pontoppidan *Annales* II, 826). Reformere innen presteutdannelsen hadde startet i København allerede før 1520. Paulus Helie var en stor beundrer av Erasmus, og støttet reformbevegelsen inntil Luther ble bannlyst (Andersen 1936). Det finnes en begynnende reformtendens i Christian II's lover, som gjenspeiler Paulus Helies bibelhumanistiske og reformistiske idealer. For første gang fremmes krav om universitetsstudier for å få et kirkelig embete i Danmark/Norge. Konkret heter det at en kapellan må ha studert to år *udi Evangelio og Epistel*, og at sokneprestene skulle være *vel lærde, Magister eller Baccalaureus i den hellige skrift, som er Biblia, eller han kan gjøre der Fyldest for, paa det han skal vide at prædike og sige rettelig det hellige Evangelium og Epistel for hans Sognemænd; hvor han ikke saa lærd er, da skal Bispen afvise ham* (Kolderup-Rosenvinge IV, 45) Men frem til midten av 1600-tallet gav lovgivningen mer uttrykk for ideal enn virkelighet når det gjaldt kravet til prestenes teologiske utdanning. Paulus Helie ville reformere kirken gjennom en utdanningsreform. Han la vekten på bibelstudiet og kirkefedrene, og målet var enheten av *pia eruditio et erudita pietas* (den fromme lærdom og den lærde fromhet). Selv om Helie ikke kunne akseptere kirkebruddet, støttet han en periode Luthers reformforslag, som i begynnelsen var mer en universitetsreform enn en kirkereform (Lausten 1987b, 225).

I den konfesjonelle interregnumperiode mellom 1530 og 1537 var universitetet i København satt mer eller mindre ut av funksjon. Etter 1531 synes all undervisning å være innstilt, og med unntak av Paulus Helie deltok ingen av de teologiske professorene i debatt med de evangeliske predikantene. Krisen ved København universitet skyldes først og fremst de politiske forhold. Men universitetene i Europa gjennomlevde generelt en krise i senrenessansen. En viktig årsak var at den teologien som ble drevet ved universitetene ikke svarte på tidens store uro og folks religiøse behov (Spitz 1981, 12). Med støtte av Christian III, og ved hjelp av Johan Bugenhagen, ble så universitetet i København organisert på nytt etter modell av de lutherske universiteter i Wittenberg og Erfurt.

2.2 Melanchthon-elevene

Den første evangeliske biskop i Sjælland, Peder Palladius, tok i 1537 den teologiske doktorgrad i Wittenberg (Lausten 1987b, 17f; Heiberg 1840, 13f) Ved denne doktorpromosjon hadde Luther selv skrevet de 45 teser som doktoranden skulle forsvare, mens Melanchthon holdt promosjonstalen, hvor han la vekt på betydningen av det vitenskapelige teologistudium for kirkens prester, både for prekenens og for embedets skyld. Han talte om det opphøyde prekenembete, og hvor viktig det var at predikantene fikk den best tenkelige utdanning. Han sa også at teologistudiets formål var å bevare det kirkelige embete, da Kristus ikke ønsker at ulærde eller selvlærte menn skal stå i ledelsen i menighetene. Melanchthon hevdet videre at den filosofiske danning var nødvendig for teologien og kirken, for kun ved filosofiens hjelp, det vil si: ved en strengt vitenskapelig metode (dialektikken), kunne man bestemme og fremstille den rene lære, bli enige om denne lære og slik beholde kirkens enhet (Lausten 1987b, 26). Luther selv hadde ikke en slik tiltro til metoden, han var mer opptatt av 'saken selv' (Ertner 1988, 54). Vi skal ikke gå dypere inn i debatten om forholdet mellom Luther og Melanchthon (Lausten 1987a og 1987b), men kun nevne at det er Melanchthon-elevene Palladius, Hemmingsen og Sinning som setter det sterkeste preg på universitetet i København etter reformasjonen, og dessuten de lærde miljøer i Bergen og Oslo. Hos professor Jens Sinning, som hadde studert i Wittenberg, er reformhumanismen i Melanchthons form merkbar. Sinning, som av Melanchthon ble betraktet som den flittigste og mest begavede av de danske akademikerne, hevdet at en uvitenskapelig teologi ofte førte til forvirring, åpnet for kjetteri og ødela religionen (Lausten 1981, 109). Men i likhet med sin lærer Melanchthon, hevdet også han at hvor det ble strid mellom filosofien og teologien, skulle filosofien forholde seg til teologien *non ut Domina, sed ut Ancilla* (Sinning: *Oratio* Bl C,4).

3. Presteutdanning i København under pietismen

I Norden var det opprinnelig ikke noe krav om at man måtte ha studert ved lutherske fakulteter. I Danmark og Norge skjedde det en forandring da den teologiske embetseksamen ble innført i 1629 (Pontoppidan: *Annales* III, 42). Etter det skulle prester i Danmark og Norge ha studert minst ett år i København. Ved at

man valgte et statlig universitet fremfor en kirkelig presteskole, gjorde man det teologiske studium til et statsanliggende mer enn et indre kirkelig anliggende. Samtidig tok kongen kontroll over universitetet og presteutdannelsen, og man kan knapt kalle teologistudiet ved universitetet i København et fritt, akademisk studium.

I 1732 ble teologistudiet ved universitetet i København reformert, denne gang etter forbilde av det lutherske, pietistiske universitetet i Halle, som hadde overtatt Wittenbergs rolle som lutherdommens høyborg (Grane 1980, 213ff). Både Spener og Francke hadde lagt vekt på at teologistudiet skulle være personlighetsdannende og praktisk rettet (Francke 1723). Personligheten dannes – ikke ved akademisk arbeid, men under Helligåndens veiledning. Innsikt i de hellige sannheter får teologen ved å lese Den hellige Skrift, under forutsetning av at teologen var en gjenfødt kristen – *theologia regenitorum*. Teologien skulle være kateketisk og dens mål var å tjene menigheten (Banning 1976, 107ff). Praktisk teologi skulle ikke være et spesifikt fag blant andre, men omfatte samtlige fag under Det teologiske fakultet. Denne overgangen beskrives også av Farley: »Theology as concrete knowledge of God leading to salvation is taken up again as the primary emphasis of the European pietism. Francke and Spener says that the goal of theology is salvation – *Cultura animi*« (Farley 1983, 37).

Men det bibelorienterte studium under pietismen, hvor den praktiske teologi var integrert i hele studiet, ble gradvis avløst av opplysningsteologien og rasjonalismen. Allerede i middelalderen hadde *lectio*, bibellesningen, endret fokus fra de objektive frelsessannheter til det personlige møte med Gud og den subjektive religiøse erfaring. Nå ble også bibellesningen gradvis erstattet av kritikk og eksegesi, mens den praktiske teologi endret fokus fra den gjenfødte prest til den opplyste religionslærer.

Det er i denne perioden vi kan tale om en begynnende modernisering, med en svekkelse av skolens tradisjonelle tilknytning til kirken. Kirkeskolen ble til borgerskole. Men naturvitenskapen utfordret ennå ikke teologien. Samarbeidet og vekselvirkningen mellom det åndelige og det verdslige, mellom kirke og skole, teologi og teknologi, bidro til å avdramatisere den begynnende sekularisering av samfunnet.

4. Teologiens plass ved universitetet i nytiden

1800-tallet var preget av store endringer, sosialt, kulturelt, og teologisk. I forbindelse med opprettelsen av universitetet i Berlin i 1810 var Wilhelm von Humboldt den sentrale skikkelse. Han formet en forståelse av *Bildung* – dannelselse – som har preget tyske og skandinavisk oppfatning av universitetets oppgave frem til i dag. Han var preget av opplysningsidealene til Immanuel Kant, og mente at universitetet skulle frembringe dannede, autonome enkeltindivider, og at denne dannelsen egentlig var en selv-dannelsen som skjedde i det rom universitetet – med sine idealer – innbød til. Det humboldtske dannelsesideal vil da innebære at studentene

ved universitetene skal lære å utvikle seg til selvstendige, kritiske individer, og samtidig hente impulser fra den kulturelle tradisjon som universitetene forvalter.

Ved planleggingen av universitet i Berlin i 1810, skrev J.G. Fichte et begrunnet forslag om å fjerne det teologiske fakultet fra universitetet (Fichte 1808). Teologi, i form av filologi og kritisk historievitenskap, kunne for så vidt fortsatt ha sin plass ved universitetet. Men en teologi som bygde på den bibelske åpenbarings-tanke var ikke vitenskap, og hørte kun hjemme i den kirkelige praksis. Omtrent samtidig forsvarte Schleiermacher teologistudiets plass ved universitetet i *Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn* (1808, i Spranger 1919). Men det var hans *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* fra 1810 som fikk avgjørende betydning, ikke bare i den konkrete diskusjon om hvilke fakulteter det nye universitetet i Berlin skulle inneholde, men ved å sikre den teologiske vitenskaps selvfølelse ved universitetet frem til vår egen tid. Boken inneholder en kort encyklopedi med en ny innholdsbestemmelse av teologien. Schleiermacher tok et oppgjør med det vitenskapsbegrep som var bestemmende for Kant og Fichte i deres krav om at teologien skulle kunne utlede sitt innhold fra fornuften. Schleiermacher satte i dette spørsmål et klarere skille mellom den filosofiske, den historiske og den praktiske teologi. Schleiermacher definerte teologi som *eine positive Wissenschaft ... ein solcher Inbegriff wissenschaftlicher Elemente ... sofern sie zur Lösung einer praktischen Aufgabe erforderlich sind* (Schleiermacher 1910:1, §1). Teologien er en positiv vitenskap i den grad den løser en praktisk oppgave, nemlig å gi *ein zusammenstimmende Leitung der christlichen Kirche* (§5). Dogmatikkens oppgave er å fremstille den lære som til enhver tid gjelder i kirkesamfunnet, det vil si den offentlige religion. For øvrig hevdet Schleiermacher at teologien var 'positiv vitenskap' i den forstand at teologiske utsagn på samme tid forutsatte og reflekterte over noe historisk gitt, uten at dette lot seg utlede av fornuften, analytisk eller syntetisk. Schleiermacher mente at teologien forutsetter både den historiske åpenbaring i Jesus Kristus, og det religionsfelleskap, eller kirke som er sprunget ut av denne *Urtatsache*. Schleiermachers definisjon av teologien som positiv vitenskap sikret den en fortsatt posisjon som akademisk disiplin, på tross av hyppige angrep fra ulike hold.

Schleiermacher satte i dette spørsmål et klarere skille mellom den filosofiske, den historiske og den praktiske teologi, men han fremhevet samtidig teologiens enhet, slik Regin Prenter gjengir det:

(1) Theologiens enhet beror alene på det praktiske formål, den i alle sine disipliner vil tjene.

(2) Det formål, teologien i alle sine disipliner skal tjene, er at muliggjøre en samstemmig kirkeledelse, et kirkeregimente (Prenter 1987, 15, jf. Noack 1960).

5. Teologien og det moderne vitenskapsideal

I siste halvdel av 1800-tallet ble det en stadig sterkere spenning mellom teologiens kirkelige og vitenskapelige funksjon. Perioden preges av realismens seier over klassisismen i den akademiske dannelsen, samtidig skjer en gradvis økende

spesialisering av vitenskapene. Alt dette var ytre faktorer som medvirket til et epokeskifte for teologien ved universitetene. Det moderne paradigme innebærer et stadig arbeid for en rasjonell tilpasning til ny kunnskap og nye rammebetingelser. De etablerte institusjoner og tradisjoner ble derimot betraktet med mistro, da de bygget på fortidens kunnskap, var preget av fordommer og således hindret de endringer som var nødvendig for det rette fremskritt. Ettersom religionen og vitenskapen ble utdifferensiert i ulike subsystemer, ble gradvis de rent vitenskapelige meritter avgjørende for tilsetning i professorater ved universitetet.

Rundt år 1900 var de fleste av lærestolene ved Det teologiske fakultet i Kristiania besatt av teologer som tilhørte den tyske, nyprotestantiske retning. I 1902 uttalte Det teologiske fakultet at kun gjennom et virkelig teologisk studium av en viss lengde, som inneholdt arbeid på grunnspråket både med Det gamle og Det nye testamente, kunne prestene »erhverve den forståelsesfulde modenhet i bedømmelsen af videnskabens resultater, som i tillegg er et værn mod halvdan-nelsens ensidighed, det være sig i radikal eller i konservativ retning« (*Kopibogen*, Coll.Acad. 17. des. 1902; Universitetet i Oslo, Sentralarkivet). Da lærestolen i dogmatikk skulle besettes i 1905, valgte regjeringen å utnevne den liberale Johannes Ording – fordi han på akademiske premisser var beste søker (Haanes 1998, 409ff). Ut fra den kulturprotestantiske syntese mellom kirke og vitenskap, mente de teologiske professorer at vordende prester i en protestantisk kulturstat burde få sin presteutdannelse nettopp innenfor det vitenskapelige subsystem, med den forutsetningsløshet som den moderne vitenskap forutsatte (Lehmann 1906, 58). Professor Sigurd Odland og kirkeminister Chr. Knudsen gikk av i protest. Både politikere og Det teologiske fakultets lærere advarte kirken mot å stille konfesjonelle krav. Alternativet var da å opprette en teologisk utdannelse utenfor Statens universitet. Dette førte til opprettelsen av Det teologiske Menighetsfakultet i 1907. Men det var avgjørende for MFs grunnleggere at utdannelsen fortsatt skulle være akademisk, og ikke et kirkelig seminar. I *Grundregler for det teologiske Menighetsfakultet* av 1907, sies det i § 6 at undervisningen skal sikte på å »[...] lede studentene til fuld videnskabelig uddannelse i de discipliner og pensa, som er foreskrevne for theologerne ved universitetet«. Man sto utenfor universitetet, men fastholdt at utdannelsen skulle ligge på universitetsnivå, og man innførte ikke bekjennelsesplikt for studentene.

Indremisjonslederen Ole Hallesby hadde først vært kritisk til stiftelsen av Menighetsfakultetet, men i 1909 ble han lærer i systematisk teologi ved den nye institusjonene. Han var preget av Erlangen-skolen, av pietisme og erfaringsteologi. Ti år senere hadde Hallesby fortsatt flere innvendinger mot MFs teologiske idealer. Teologene ble utdannet som om de ikke eide annet enn hjerne, skrev han. Det fantes ved fakultetene heller ikke noe regelmessig andaktsliv, som kunne hjelpe studentene til å leve et liv i Gud. Det viktigste var ikke om teologene var originale forskerbegavelser, men om de hadde *liv i Gud*. Han ville derfor omgjøre studiet til en praktisk orientert seminarutdannelse (Hallesby 1919, 15). Hallesbys forslag møtte sterk motstand blant kollegene ved MF. Professor Olaf Moe gikk offentlig ut

mot sin kollega (Moe 1919, 242ff). Hans viktigste innvending var at Hallesby brøt med det akademiske utdanningsprinsipp. Moe påpekte at Hallesbys oppfatning, at prestens oppgave var å lede menighetens åndelige liv og arbeide, var sammenfallende med den Schleiermacherske definisjon av teologien, innbegrepet av de kunnskaper og ferdigheter som hører til en overensstemmende ledelse av kirken. Men, sa Moe, til en slik åndelig lederstilling er ikke den skolemessige dressur den beste utdanning. Nettopp det selvstendige teologiske skriftstudium er i den evangeliske kirke *den apostoliske sukcession*, som erstatter den katolske tradisjons og suksesjonstenkning. I 1908 hadde Moe uttrykt det slik: »Theologien er den kirkelige Videnskab om Kristendommen eller Kirkens videnskabelige Selverkjendelse. Det er altsaa to Momenter som bestemmer Theologiens Karakter: Kirke- eller Kristendoms-Skikkelsen er, om man vil, det materielle Princip, og Videnskaben, resp. Methoden er det formelle Princip« (Moe 1908, 321).

6. Konklusjon

Teologiens historie fra oldkirken til det vår egen tid har, som vi har sett, vært preget av spenningen mellom Farleys to hovedtyper, den monastiske og den skola-stiske. Til enhver tid har man forsøkt å utforme en teologi som er i samsvar med det rådende og stadig skiftende vitenskapsideal. Abelard påpekte betydningen av teologiens absolutte sannhetskrav og kritiske funksjon overfor kirken. Bernhard hentet åndelig visdom gjennom en allegorisk lesning av Høysangen. I vår tid fastholder vi betydningen av en akademisk teologi, men søker også en plass for erfaringen og mysteriet. Samtidig som teologien må forholde seg til en oppsplittet virkelighet, en pluralitet av ulike livssfærer og verdisystemer, søker mennesker igjen mening og sammenheng. Men løsningen er neppe å søke tilbake til enhets-samfunnets kultursyntese og autoritære læreforståelse.

Litteratur

- Andersen, J. Oskar (1936): *Paulus Helie*. København: G.E.C. Gads.
- Bacon, Roger (1988): *Compendium Studii Theologiae* (1292). Edition T.S. Maloney. Leiden: Brill.
- Banning, Knud (1976): »Det kateketiske Selskab i København 1738–1745« i: *Kirkehistoriske Samlinger* 1976: 107ff.
- Bouwsma, William J. (1975): »The two faces of humanism« i: *Itinerarium Italicum: The Profile of the Italian Renaissance in the Mirror of European Transformations*, Studies in Medieval and Reformation Thought XIV, redigert av Heiko Oberman og Thomas A. Brady. Leiden: Brill: 3-60.
- Cranz, F. Edward (2000): *Nicholas of Cusa and the Renaissance*. Ashgate: Aldershot.
- Camporeale, S.I. (1993): »The origins of humanist theology« i: *Humanity and Divinity in Renaissance and Reformation*, John W. O'Malley, Thomas M. Izbicki et al. Leiden: Brill: 101-124.

- Ertner, Jørgen (1988): *Peder Palladius' lutherske teologi*. København: Akademisk forlag.
- Farley, Edward (1983): *Theologia: The Fragmentation and Unity of Theological Education*. Philadelphia: Fortress Press.
- Fichte J.G. (1808): »Deducirter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höhern Lehranstalt« i: Spranger, E. (1919): *Über das Wesen der Universität. Drei Aufsätze von Joh.Gottl.Fichte, Schleiermacher und Henrik Steffens aus den Jahren 1807–1809 mit einer Einleitung über «Staat und Universität»*, 2. utg. Leipzig.
- Francke, August Hermann (1723): *Methodus studii theologici*.
- Grane, Leif, red. (1980): *Københavns Universitet 1479-1979, bind V*. København: Det Teologiske Fakultet.
- Grane, Leif, red. (1981): *University and Reformation*. Leiden: Brill.
- Hallesby, Ole (1919): *Presteutdannelsen*. Kristiania: Lutherstiftelsen.
- Heuch, J. C. (1888): *Kirken og vantroen. Populære foredrag*. Kjøbenhavn: Lehmann & Stages.
- Haanes, Vidar L. (1998): »Hvad skal da dette blive for prester?« *Presteutdannelsen i spenningsfeltet mellom universitet og kirke, med vekt på modernitetens gjenombrudd i Norge*. KIFO Perspektiv nr. 5. Trondheim: Tapir.
- Jaabæk, Søren (1875): »Er Theologi virkelig Videnskab?« i: *Folketidende* nr. 29.
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A. (1821-46): *Samling af gamle danske love I-IV*. Kjøbenhavn, J. Deichmann 1821-46.
- Kreeft, Peter J., red. (1990): *Thomas Aquinas: A Summa of the Summa*. San Francisco: Ignatius Press.
- Lausten, Martin Schwarz (1981): »Die Universität Kopenhagen und die Reformation« i: *University and Reformation*, redigert av Leif Grane. Leiden: Brill: 99-113.
- Lausten, Martin Schwarz (1987a): *Christian d. 3. og kirken 1537-1559*. København: Akademisk forlag.
- Lausten, Martin Schwarz (1987b): *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*. København: Akademisk forlag.
- Lehmann, Edv. (1906): *Præstevalg og Præstedannelse*. København: V. Pios Boghandel.
- Luther, Martin. Otto Clemen: *Luthers Werke in Auswahl* (5.utg). Berlin: Walter de Gruyter 1959f.
- Mews, Constant (2009): J. Peter Abelard. Vol. II, chap. 8 in *The History of Western Philosophy: Medieval Philosophy of Religion*, 97-108. Durham: Acumen, 2009.
- Moe, Olaf (1908): »Om Betingelserne for en norsk Theologi« i: *Luthersk Kirketidende* 15, s. 321.
- Moe, Olaf (1919): »Vor presteutdannelse« i: *Luthersk Kirketidende* 26, s. 242ff.
- Noack, Bent (1960): *Teologien og dens fag*. København: G.E.C. Gad.
- Poel, Marc van der (1997): *Cornelius Agrippa, The Humanist Theologian and His Declamations*. Brill's Studies in Intellectual History 77. Leiden: Brill

- Pontoppidan, Erich (1741-52): *Annales Ecclesiae Danicæ Diplomatici oder nach Ordnung der Jahre abgefasset und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dannemarck*, København.
- Prenter, Regin (1987): *Kirken og theologien. Teologisk encyclopædi – et forsøk*. Aarhus: Konvent for Kirke og Theologi.
- Sandnes, Karl Olav (2009): *The Challenge of Homer: School, Pagan Poets and Early Christianity*. London og New York: Bloomsbury Publishing. The Library of New Testament Studies vol. 400.
- Schleiermacher, F. D. E. (1910): *Kurze Darstellung des theologischen Studiums, 2. Auflage 1830* (1. Aufl. 1810). *Kritische Ausgabe mit Einleitung und Register von Heinrich Scholz*. Leipzig, 1910.
- Spener, Philipp Jacob (1675): *Pia desideria*.
- Spitz, Lewis W. (1981): »The Impact of the Reformation on the Universities« i: »Die Universität Kopenhagen und die Reformation« i: *University and Reformation*, redigert av Leif Grane. Leiden: Brill.
- Stolt, Birgit (2000): *Martin Luthers Rhetorik des Herzens*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Abstract

This article examines historically various perceptions of theology, focusing on the relation between Church and Academia from Medieval times and onwards. The present debate on academic theology has its antecedents in the rift between Monastic and Scholastic theology in the 12th century, as well as in the scholarly development during Renaissance and Reformation and finally in the Schleiermacher-reception in German and Scandinavian theology in modernity.

Keywords

Monastic theology – scholastic theology – church – academia – university

Forfatter

Vidar L. Haanes
 Det Teologiske Menighetsfakultet
 Menighetsfakultetet
 Gydas Vei 4, Majorstuen
 N-0302 Oslo
 vidar.l.haanes@mf.no

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.